

“Epävirallinen” myöhäissosialismin kulttuurissa

Stanislav Savitski

Neuvostoyhteiskunnan liberalisoituminen, joka alkoi nk. suojaan aikana 1950-luvun puolivälissä, toi mukanaan kulttuuri-ilmiöitä, jotka olivat yhteiskunnan asettamien rajojen ulkopuolella. Näitä olivat 1950-60-lukujen *stiljagat* tai kirjailijaryhmät, jotka yrittivät saada teoksiaan julkaistuksi sensuurin ulkopuolella. Samaten tieteelliset seminaarit, joita pidettiin yksityisasunnoissa, jotta välttyttäisiin akateemisten instituutioiden sanktioilta. Myöhäissosialismin historian keskeinen impulssi oli epävirallisten yhteisöjen leviäminen, mikä johti tämän aikakauden päättymiseen — entisen epävirallisen virallistamiseen sekä neuvostosysteemin murtumiseen. Hyljeksityistä tiedemiehistä tuli keskeisiä poliittisia vaikuttajia (Andrei Saharov), kielletyt kirjailijat julkaisivat johtavissa lehdistä tekstejään (Aleksandr Solženitsyn), ja rockmusiikki, joka aiemmin saattoi elää vain kulttuuritalon taiteellisen harrastustoiminnan puitteissa, valtasi valtakunnan johtavan tv-kanavan. Tämän ajanjakson peruskonflikti kätkeytyy nähdäkseni virallisen ja epävirallisen — keskustan ja periferian — vuorovaikutukseen, ja ne vaihtavat lopulta paikkaa 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa.

Epävirallisuuden käsitteen historiaa

Epävirallisen käsite ilmestyi neuvostokulttuuriin 1960-luvun toisella puoliskolla. Se omaksuttiin englannista ja sitä voidaan pitää myöhäisen neuvostokulttuurin länsimaistumisen yhtenä ilmenemismuotona. Samaan aikaan epävirallinen on synonyminen yli kymmenen muun tämän yhteisön nimityksen kanssa. Tänä päivänä määritelmien joukko on hyvin runsas: epävirallinen, riippumaton, toinen, nonkonfor-

mistinen taide, underground-taide, maanalainen, vastakulttuuri yms.

Nimeämisprosessin ja itse yhteisön muodostuminen alku voidaan sijoittaa kirjallisuudessa 1960-luvulle. Ensimmäisiä nimityksiä olivat *maanalainen* (*podpolnaja*) kirjallisuus ja *samizdat*. Aivan kuten epävirallisen käsite, nekin tulivat ulkopuolelta. Maanalainen kirjallisuus ilmestyi *Grani*-lehden sivuilla. Siinä julkaistiin Neuvostoliitosta lähetettyjä tekstejä. 1960-luvun alusta lähtien nämä teokset saivat maanalaisen määritelmän huolimatta siitä, että Neuvostoliitossa mitään vastaavaa ei ollut olemassakaan. *Fenix* (1962) oli ensimmäisiä maanalaisia kirjoituskoneella tehtyjä julkaisuja. Ensimmäisten maanalaisiksi kutsuttujen joukossa oli myös Valeri Tarsisin antologia *Sfinksit* (1965). Myöhemmin tämä käsite levisi laajemmalle, mutta sittemmin sen korvasivat toiset synonyymit.

Samizdatin historia liittyy myös paljossa emigraatioon ja länsimaisten sovjetologien ympäristöön. Käsite oli myöhäinen johdannainen uudissanasta *samsebjazdat* (itseomakustantaa), jonka keksi 1940-luvun puolivälissä moskovalainen runoilija Nikolai Glazkov. Glazkov teki pieniä kirjoituskoneantologioita runoistaan ja proosateksteistään, kokosi niistä lehtisiä ja lahjoitti ystävilleen. Nimilehdelle hän kirjoitti itse keksimänsä termin itseomakustanne (ks. Daniel 1994; *Samizdat* 1997, 12, 372).

Samizdatin käsite levisi yleiseen käyttöön 1960-luvun puolivälissä. Wolfgang Kasack (1988, 344) päivää *samizdatin* synnyn vuoden 1966 alkuun. Se levisi laajalle emigranttien sovjetologisten julkaisujen kautta, joskin siellä merkitys osoittautui varsin laveaksi: *samizdatilla* tarkoitettiin paitsi kaunokirjallisia tekstejä, myös erilaisia konekirjoitusmuodossa ja valokopioina levinneitä tekstejä (Dolinin 1993). 1970-luvulta lähtien sana *samizdat* alettiin kirjoittaa isolla kirjai-

mella, ja sille annettiin keskeinen rooli vallanpitäjien ja kriittisesti asennoituneen älymystön välisissä suhteissa (Daniel 1994).

Epävirallisuus kuuluu synonyymien toiseen sukupolveen, joka sai alkunsa 1960-luvun lopussa. Kuten maanalainen ja *samizdat*, se alkoi levitä ulkoisten vaikutteiden ansiosta. Mutta niistä erotuksena se on käänös eurooppalaisessa ja amerikkalaisessa taidekriittikissä esiintyvistä käsitteistä *unofficial art / culture* ja sen neuvostotilanteeseen käyvä sovellus.

Neuvosto-epävirallisuus esiintyi ensimmäistä kertaa amerikkalaiskritikoiden Paul Sjeklochin ja Igor Meadin kirjassa *Unofficial Art in the Soviet Union* (1967). Jatkossa tämän käännöstermin omaksuivat venäläiset kolmannen emigraation kriitikot. Se esiintyi 1970-luvun kuluessa Igor Golomštokin ja Aleksandr Glezerin (1976) artikkeleissa. Vuonna 1977 ilmestyi Golomštokin monografia *Unofficial Art from the Soviet Union*.

Taiteentutkimuksesta epävirallisen käsite omakuttiin ulkomaiseen ja emigranttien kirjallisuuskritiikkiin. Kaikesta päätellen ensimmäinen tässä yhteydessä oli Liesl Ujvaryn ”epävirallinen neuvostolyriikan” antologia *Freiheit ist Freiheit*, joka ilmestyi v. 1975 Zürichissä. Antologiasta löytyy Igor Holinin, Vsevolod Nekrasovin, Henrich Sapgirin, Vladislav Lenin, Vagritš Vahtšjanjan ja Eduard Limonovin teoksia. Eduard Limonov (kuten myös Igor Golomštok ja Aleksandr Glezer) on kolmannen emigraation edustaja ja epävirallisuuden aktiivisimpia propagandisteja. Hänen artikkelissaan ”epävirallinen kirjallisuus” vakuutettiin, että ”epävirallinen” on paras määritelmä muiden synonyymien joukossa (Limonov 1975, 5). Toinen kolmannen emigraation edustaja, Konstantin Kuzminski, piti myös epävirallista parhaana määritelmänä (Kuzminski 1980).

Samoihin aikoihin — 1970-luvun puolivälissä — epävirallisen käsite alkoi levitä Neuvostoliitossakin. Se esiintyi artikkeleissa, joita julkaistiin kirjoituskoneella tehdyissä lehdissä (*Tšasy*) tai antologioissa. Esimerkiksi näin kävi leningradilaisen epävirallisen runoantologian *Ostrova* (1982, II) kohdalla. Jatkossa käsite päätyi samaan joukkoon monien muiden määritelmien kanssa: riippumaton, sensuroimaton, ei-myötäilevä, toinen, kolmas kulttuuri; underground-kulttuuri, ”ande(r)ground”, maanalainen, vastakulttuu-

ri jne.

Näin ollen epävirallisen käsite, kuten suurin osa synonyymeista, on syntynyt ulkopuolella — välillisessä kontaktissa emigranttiseen tai neuvostokulttuurin tutkimusyhteisöön (sovjetologit). Se tuli taidekriittikin sanastosta, alkoi levitä ennen kaikkea kolmannen emigraation keskuudessa, mikä kielii tämän yhteisön länsimaistumisesta ja on tietyn epätarkkuuksien rinnakkainen joukolla synonyymeja.

Poliittinen vastustus

Yksi laajimmalle levinneistä väärinkäsityksistä liittyen epäviralliseen kulttuuriin on poliittinen vastustus, taistelu neuvostovaltaa vastaan. Myytti siitä, että tämä yhteisö oli poliittinen liike, syntyi ja kehittyi emigranttien keskuudessa. Tämä tapahtui ennen kaikkea kirjallisissa piireissä ja liittyi välittömästi maanalaisuuden käsitteeseen. Vuonna 1956 Grani-lehti julkaisi antikommunistisen kustantamo Posevin esityksen (*Obraštšenie*), joka oli osoitettu ”orjuutetun Venäjän kirjallisuus-, taide- ja tiede-elämän vaikuttajille”. Siinä kehoitettiin lähettämään ja välittämään heille tekstejä, joita ei voida julkaista Neuvostoliitossa, koska ne eivät vastaa sensuurin odotuksia.

On paljon mahdollista, että tämä ”vallankumouksellinen” kehoitus synnytti myytin maanalaisista tekijöistä ja maanalaisesta kirjallisuudesta, vallankumouksellisen liikkeen traditiosta, joka syntyi venäläisten emigranttien keskuudessa 1860-luvulla. On kiintoisaa, että hiukan ennen Obraštšenien julkaisemista Grani julkaisi *Kellarin*, ensimmäisen osan Fjodor Dostojevskin romaanista *Kirjoituksia kellarista*. On syytä muistaa, että ko. tekstissä esitetään mm. sosialismin kritiikki, ja Dostojevski oli ”petraševskilainen” ennen ko. romaanin kirjoittamista.

Maanalaisuus ja vallankumouksellisen-liberaalinen liike sai Neuvostoliitossa muotoja, jotka eivät muistuta radikalismia lainkaan. Kuten käy ilmi vuoden 1966 Granin julkaisusta, Moskovassa alettiin 100 vuoden kuluttua julkaista uudelleen *Russkoe slovo* -lehteä. *Russkoe slovo* oli ”radikaalin demokraattisen liikkeen äänenkannattaja” 1860-luvulla. Lehteä julkaisi 1960-luvulla Ryleevin klubi, joka sai nimensä dekabristikirjailija Kondrati Ryleevin mukaan. Ensimmäisen numeron pääkirjoituksesta käy ilmi, että lehti oli ”ai-

noa, jossa Ryleevin klubi ilmaisi itseään yli kaksi vuotta toimintansa nimellisestä aloittamisesta”. Kesällä 1966 ryhmän toiminta kiihtyi: 13. heinäkuuta “venäläisen vapauden symbolien — Ryleevin, Pestelin, Muravjovin, Bestužev-Rjuminin ja Kahovskin — rikollisen teloituksen 140-vuotisjuhlapäivänä” Ryleevin klubin joukkio ilmoitti:

1. pitävänsä klubin pääasiallisena toimintana Ryleevin runoa *Kansalainen* ja artikkelia *Kulttuuri ja ihminen*
2. valitsevansa Ryleevin klubin hallituksen
3. toimivansa ohjelmajulistuksen “Kulttuuri, totuus, kunnia!” mukaisesti (Russkoe Slovo 1967).

Sensuurin ulkopuolella oleva kulttuuri päätyi siis Grani-lehden toimesta taisteluun neuvostovaltaa vastaan. Näin toteutettiin itse asiassa samaa vallankumouksellis-liberaalista maanalaista traditiota, joka 1800-luvulla myötävaikutti neuvostovallan luomiseen. Neuvostoliitossa tämän epävirallisen kulttuurin politisoitumista ei tapahtunut. Dissidentit ja boheemit olivat erillään toisistaan. “Gaza-nevskin” liikkeen näyttelyjen osallistujilla ei ollut poliittisia tavoitteita. Aikalaisen sanojen mukaan näyttelyn ainoa tulos oli, että puolet esillä olleista taiteilijoista muutti pois Neuvostoliitosta.

Itsenäinen yhteisö

Toinen yhtä laajalle levinnyt väärinkäsitys epävirallisesta kulttuurista liittyy sen autonomisuuteen: tämän käsityksen mukaan epävirallinen kulttuuri oli itsenäinen viralliseen neuvostoyhteiskuntaan nähden. On esiintynyt käsityksiä, joiden mukaan pysähtyneisyyden kaudella syntyi kulttuuriyhteisö, joka oli vallanpitäjiin nähden oppositiossa ja riippumaton — ikään kuin sosiaalinen yhdistys, jolla oli ammatilliset tunnusmerkit. Tähän yhteisöön kuuluivat ne, jotka eivät olleet ammattikirjailijoita, kriitikoita tai kulttuuriälämyksen edustajia. Kuitenkin on syytä epäillä, oliko kyseessä todellakin itsenäisyys, jolla ei ollut suhteita viranomaisiin. Voidaanko sitä esimerkiksi nimittää alakulttuuriksi brittiläisen tutkijan Dick Hebdigen (1979) terminologian mukaisesti, siis joksikin sosiokulttuuriseksi tilaksi, joka on täysin irral-

aan virallisen yhteisön muodostelmista?

Politiikan tutkija Oleg Kharkhordin (1999: 315-317) esittää perustellun epäilyksen siitä, voidaanko myöhäissosialismin epävirallista yhteisöä kuvata Hebdigen termein. Kharkhordinin mukaan myöhäissosialismissa voidaan puhua alakulttuurista vain jättämättä huomiotta se tosiasia, että ko. ilmiö oli osa virallista yhteisöä. Ja todellakin, aivan kuten virallisiin tahoihin sidoksissa olevat kirjallisuusjärjestöt, niin myös esim. Klub-81 (v. 1981 perustettu kulttuurijärjestö, joka toimi Dostojevskin kotimuseon yhteydessä KGB:n alaisuudessa) toimi nimenomaan valtiollisessa viitekehyksessä. Epävirallista yhteisöä ei voida nimittää täysiarvoiseksi sosiaalisesti muodostelmaksi, joka on erillään virallisesta.

Epävirallisen yhteisön aseman määrittelemiseksi on tehty monta yritystä, onnistuneimmalta vaikuttaa Aleksei Jurtšakin selvitys. Kyseenalaistamalla laajalle levinneen käsityksen myöhäissosialismin epävirallisesta kulttuurista oppositionaalisenä, Jurtšak osoittaa vakuuttavasti, että kahta toisistaan irrallista yhteisöä ei ollut olemassa. Kulttuurinen, sosiaalinen ja taloudellinen ulottuvuus jakaantuivat kahteen sfääriin - viralliseen ja sille rinnakkaiseen, jossa elivät keskeisten kaupunkien asukkaat. On ilmeistä, että kyseessä on keskinäinen päällekkäisyys ja läpituken- vuus.

Molempien tutkijoiden argumentit vaikuttavat vakuuttavilta. Valtiovallan ulkopuolisten kulttuuristen ja sosiaalisten ilmiöiden oppositionaalisuus ja itsenäisyys ei ole lainkaan itsestään selvää. Taideyhteisö oli eri tavoin kytköksissä viralliseen elämään. Taiteilija työskenteli elokuvateatterissa ja valmisti samaan aikaan tauluja kotinäyttelyitä varten. Kirjailija tienasi käännöksillä tai lehtiartikkeleilla ja kirjoitti todellista kirjallisuuttaan pöytälaatikkoon (kyseessä on *haltura* eli merkityksettömillä sivutoimilla tienäminen). Näyttelijä työskenteli valtionteatterissa ja näytteli myös harrastelijastudioissa. Luovan työn tekijät eivät kuitenkaan aina tehneet “päätointa”: rockmuusikko saattoi toimia tutkijana tiedeinstituutissa, monet kirjailijat työskentelivät pannuhuoneissa tai talonmiehinä. Jopa keskeisten taide-elämän tapahtumien epävirallisuus oli kyseenalaista yhteisön edustajien keskuudessa, jotkut heistä kieltäytyivät osallistumasta niihin. Heidän mukaansa kyse oli

kompromisseista ja neuvostoviranomaisten myötäilystä. Samoin motiivein toimivat kirjailijat, jotka jäivät Klub-81:n toiminnan ulkopuolelle. Kaksi toistensa läpi tunkevaa virallisen ja epävirallisen ulottuvuutta muodostivat sosiaalisen ja kulttuurisen tilan, jossa epävirallisen kulttuurin edustajat toimivat ja elivät.

Andrei Bitovin Puškinin talo: kaksoisagentin tarina

Ajallisesti nämä ulottuvuudet muodostuvat ja saavat ilmeisiä sosiaalisia muotoja 1960-luvun lopulla. Tämän prosessin kehitystä illustroi erinomaisesti Andrei Bitovin *Puškinin talo* -romaanin syntyhistoria. Teoksen kirjoittaminen alkoi samaan aikaan kuin näiden ulottuvuuksien muotoutuminen, ja jatkossa kirjailija hyödynsi niiden keskinäisen tasapainoilun mahdollisuuksia hyvin laajalti.

Andrei Bitovin kuulumista epäviralliseen kulttuuriin määrittää ennen kaikkea kaksi tosiasiaa — Amerikassa Ardis-kustantamossa julkaistu romaani Puškinin talo (Neuvostoliitossa vasta perestroikan jälkeen) sekä kirjailijan osallistuminen epävirallisen kirjallisuuden antologiaan *Metropol* (1979). Kuitenkin hän oli epävirallisten kirjailijoiden silmissä enemmän tai vähemmän sivullinen, sillä hän kuului Kirjailijaliittoon ja julkaisi säännöllisesti ”suojasään” kaudesta lähtien. Andrei Bitovin ”epävirallinen ura” alkoi, kun epävirallisuudesta tuli täysiarvoista, 1960-70-lukujen taitteessa. Siihen asti hänet tunnettiin neuvostokirjailijana, Sovetski pisatel -kustantamon kirjallisuusyhdistyksen kasvattina, neljän kirjan tekijänä. Kaiken kaikkiaan onnistunut alku eikä mitään maanalaisen kulttuurin tunnusmerkkejä.

Aluksi Puškinin talosta suunniteltiin virallista tekstiä. Vuonna 1964 Bitov alkoi kirjoittaa kertomusta, joka vähitellen kasvoi romaaniksi *Talo*. Hän palasi tekstiin kerta toisensa jälkeen ja vuonna 1968 päätti ehdottaa kirjan kustantamista leningradilaisessa Sovetski pisatel -kustantamossa. Kirjailija sai ennakon, ja käsikirjoituksen luovutuspäiväksi sovittiin vuoden kuluttua. Alkoi vuosia kestävä kustannusseikkailu.

Tarkalleen vuoden kuluttua Bitov, joka ei ollut ehtinyt saada romaania valmiiksi, pyysi jatkoaikaa työn loppuunsaattamiseksi. Kustantaja myönsi vielä vuoden. Vuoden päästä tilanne toistui jälleen. Saatu-

aan joitakin jatkoaikoja Bitov luovutti tekstin kustantajalle syksyllä 1971. Tuttu toimittaja auttoi jälleen selviämään ongelmista. Tekijän annettiin työstää teksti loppuun ja määrättiin esittämään lopullinen teksti yhdeksän kuukauden kuluessa.

Tällä välin Bitov keksi kirjoittaa romaaniin kommentaareja ja yritti saada sen johonkin toiseen kustantamoon, esimerkiksi moskovalaiseen Sovremennik-kustantamoon. Jonkin ajan kuluttua Sovetski pisatel ilmoitti viimeisen jatkoajan, jonka jälkeen asetettaisiin piste Puškinin talon julkaisemattomuustarinalle. Vuonna 1974 Bitov ja kustannustoimittaja ehdottivat, että romaanin julkaiseminen korvattaisiin uusin tapainoksella aiemmasta romaanista. Tämä oli ajan kustantamisen käytäntöjä: keskeneräisen tekstin asemesta julkaistiin uudelleen jo kerran julkaistu teos. Seurauksena ilmestyi uusi painos *Seitsemän matkaa* -nimisestä teoksesta. Puškinin talo pääsi näin kunnialla pois kustantamosta, ohi sen johdon ja välttäen toimittajien korjaukset.

Tällä välin romaani alkoi elää itsenäistä epävirallista elämäänsä. Bitov alkoi julkaista romaanin katkelmia neuvostoliittolaisissa kirjallisuuslehdissä 1970-luvun alusta. Samaan aikaan käsikirjoitus lähetettiin ulkomaille, ja Bitov solmi tuttavuuden Ardis-kustantamon päätoimittajan Carl Profferin kanssa, joka suostui painamaan romaanin.

Sillä aikaa kun Puškinin talon amerikkalainen julkaisu valmistui, kehittyivät tapahtumat virallisella puolella yhtä kaikki räväkästi. Romaania julkaistiin fragmentaarisesti neuvostolehdissä *Zvezda*, *Aurora*, *Družba narodov*, *Voprosy literatury*. Romaani synnytti uusia tarinoita ja tekstejä. Niissä esiintyivät julkaisemattoman romaanin sankarit. Kaikesta vastustuksesta huolimatta romaani ilmestyi kokonaisina itsenäisinä fragmentteina eri lehdissä. Niistä syntyi yhtenäinen romaanisarja *Nuori Odojevtsev. Romaanin sankari*, joka myöhemmin ilmestyi Bitovin kirjassa *Ihmisen päivät*. Kokonaisuudessaan romaania ei julkaistu. Kustantamot ja lehdet kieltäytyivät painamasta sitä. Teksti hylättiin niin Sovremennik-kustantamossa kuin *Novyi mir* ja *Družba narodov* -lehdissäkin.

Romaanin epävirallinen kohtalo kehkeytyi onnistuneesti. Vuonna 1978 kirja ilmestyi Ardisin kustantamana. Kustantajan esipuheesta, jonka itse Bitov

kirjoitti, kävi ilmi, että romaani oli julkaistu ilman tekijän lupaa tai tietoa. Tämän esipuheen varjolla Bitov loi itselleen ovelan alibin, joka esti KGB:tä syyttämästä häntä mistään. Romaanin käännökset ilmestyivät paljon ennen kuin se julkaistiin Neuvostoliitossa. Ensimmäinen käännös ilmestyi ruotsiksi 1980-luvun alussa, sitten saksaksi, suomeksi (1983), englanniksi (1988 samanaikaisesti Englannissa ja Amerikassa) ja ranskaksi. Romaanin täydellinen versio kommentaareineen ilmestyi Neuvostoliitossa vasta vuonna 1989.

Puškinin talon historia on kahtalainen. Romaanin teksti julkaistiin fragmentaarisesti lehdistössä ja se levisi *samizdat*-versiona. Tekijä yritti julkaista romaanin Neuvostoliitossa, mutta oli samanaikaisesti yhteistyössä ulkomaalaisten kustantamoiden kanssa. Hän oli siis epävirallisen kirjailijan asemassa, mutta samaan aikaan julkaisi muita teoksiaan Neuvostoliitossa. Andrei Bitov rakensi leikin näiden kahden ulottuvuuden välille, ja perestroikan myötä epävirallisen maineen omaavasta muotokirjailijasta tuli tunnustettu virallinen kirjailija. Puškinin talo, siinä kuin *Tohtori Živago* tai *Vankileirien saaristo* kuului niiden kiellettyjen teosten joukkoon, joiden julkaiseminen perestroikan jälkeen oli erittäin tärkeää. Andrei Bitovin tie on varsin tyypillinen myöhäissosialismin historiassa. Tänä aikana epävirallinen kulttuuri muotoutui ja kehittyi merkittäväksi ilmiöksi, mikä päättyi siten, että vastikään epävirallisena pidetty kulttuuri korvasi viimeisten neuvostovuosikymmenten virallisen kulttuurin. Andrei Bitovin romaanin tarina rekonstruoi omalla tavallaan 1900-luvun viime vuosikymmenten keskeisen historiallisen tapahtumaketjun.

Samanaikaisesti voidaan väittää, että Bitov onkin vastaesimerkki, esimerkki aivan päinvastaisesta. Hän kuului liberaaliin viralliseen kulttuuriin samalla kun oli olemassa myös alkuperäinen oppositionaalisuus ja riippumattomuus. Mutta ei pidä unohtaa, että epävirallista taideyhteisöä ei voida pitää itsenäisenä yhteisönä 1960-luvulla, jolloin se oli hajaantunut ja pirstaloitunut, saati myöhemminkään.

Bitov, kuten myös Klub-81:n jäsenet ja jopa sen ulkopuolelle jääneet taiteilijat, oli sidoksissa virallisen ja epävirallisen vuorovaikutukseen, jossa ei ollut kyse poliittisesta oppositiosta tai sosiaalisesta autonomiasta. Tämä vuorovaikutus oli kulttuurinen sym-

bioosi ja molemminpuolista kulttuurista loiselämästä. Huolimatta siitä, että epävirallisen käsite (ja muut synonyymit) muodostui ulkoa käsin riippumattoman vaihtoehtoisen yhteisön nimitykseksi, epävirallisen ja virallisen ulottuvuudet olivat erottamattomat toisistaan. Myöhäissosialismin aikana keskusta oli vaila kohdennusta. Epävirallisen ja virallisen välisiä suhteita on vaikea kuvata oppositiona tai autonomisuutena. Keskusta oli levittäytynyt pitkin periferiaa.

Venäjältä suomentanut Tomi Huttunen

Lähteet:

Antologija novešei ruskoi poezii "U Goluboi Laguny". Newtonville 1980-1986. V 9 t.

Bitov, Andrei (1999), *Puškinski dom*. Sankt-Peterburg: Izd-vo Ivana Limbaha.

Daniel, Aleksandr (1994), *Istorija samizdata. - Gosbezopasnost i literatura: Na opyte Rossii i Germanii (SSSR i GDR)*. Moskva: Rudomino, 93-104.

Dolinin, Vjatšeslav (1993), *Leningradski periodičeski samizdat serediny 1950-1970-h godov. - Samizdat (Po materialam konferentsii "30 let nezavisimoi petšati" 1950-80 gody. Sankt-Peterburg, 25-27 aprelja 1992 g.)*. Sankt-Peterburg: Nautšno-informatsionnyi Tsentr 'Memorial', 3-21.

Freiheit ist Freiheit. Inoffizielle Sowjetische Lyrik. Zürich, 1975.

Glezer, Aleksandr (1976), *20 let spustja (Zametki o russkih hudožnikah-nonkonformistah)*. - *Kontinent* 6, 389-409.

Golomštok, Igor (1977), *Unofficial art from the Soviet Union*. London: Secker & Warburg.

Hebdige, D. (1979), *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen.

Iz istorii leningradskoi nepodtsenzurnoi literatury. 1950-1980. Sankt-Peterburg, 2000.

Kasack, Wolfgang (1988), *Dictionary of Russian Literature Since 1917*. New York: Columbia University Press.

- Kharkhordin, Oleg (1999), *The Collective and the Individual in Russia. A Study of Practices*. Berkeley: University of California Press.
- Kuzminski, Konstantin (1980), Ot sostavitelja. - *Antologija noveišei russkoi poezii "U Goluboi Laguny"* 1. Newtonville, 20-21.
- Limonov, Eduard (1975), Neofitsialnaja literatura. - *Novoe Russkoe Slovo* 5, 7 dekabnja.
- Obraštšenie antikommunističeskogo izdatelstva "Po-sev" k dejateljam literatury, iskusstva i nauki poraboštšennoi Rossii. - *Grani* 32, 1956: 3-6.
- Ostrova. Antologija leningradskoi neofitsialnoi poezii*. Leningrad, 1982.
- "Russkoe slovo" - literaturnyi i obštšestvennyi žurnal. Moskva 1996 g. - *Grani* 66, 1967: 3-4.
- Samizdat 1997: *Samizdat veka*. Sost. A.I. Streljanyi...[et al.]. Minsk: Polifakt.
- Savitski, Stanislav (1998), Iz arhiva Entuziasta. - *Rossia-Russia* 1 [9].
- Savitski, Stanislav (1999), Kak postroili Puškinski dom. - *Puškinski dom*. Bitov, A. Sankt-Peterburg.
- Savitski, Stanislav (2000), Polosa prepjatstvii: formirovanie leningradskoi neofitsialnoi literatury. - *Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia* VII [20]. Helsinki.
- Savitski, Stanislav (1998), 70-e: trudnoe utro posle šumnogo prazdnika. - *Pišela* 12.
- Sjeklocha, Paul & Mead, Igor (1967), *Unofficial art in Soviet Union*. Berkeley: University of California Press.
- Yurchak Alexei (1997), The Cynical Reason of Late Socialism: Power, Pretense, and the Anekdot. - *Public culture*, 9, 2, 161-188.